

PROJECTS OF THE VALIDATION ORGANIZATIONS IN GEOGRAPHIC EDUCATION AND ECONOMY IN GEMNAZIAL STAGE

Abstract: Values are the foundation of every society. As a rule, the values of the personality are largely conscious and reflected in consciousness in the form of value orientations. In the modern educational space, there is much talk about the value orientation of the children, the European tendencies for the spiritual and moral growth of the pupils, but to a large extent all this remains at a declarative level. This orientation is based on both learning content and diverse educational and extra-curricular activities. Modern studies in the field of didactics, and in particular geography didactics, are versatile, covering a large number of authors in different languages, but little attention is paid to the axiological focus of geographic education. The axiological focus of geographic training requires that the value system of the students be placed as a complex education of different elements.

Author information:

Gergana Hristova

PhD student

Konstantin Preslavski University of Shumen

✉ gerganagristova1982@abv.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

geographic education, values, value orientation

of the children

Актуалност на изследваната проблематика
В съвременното обществено развитие се отчита девалвация на редица морални ценности и тяхната замяна с материални такива, което несъмнено рефлектира върху моделите на поведение на гражданите на съвременното общество. Поради доказаното влияние на обществените модели на поведение и цели на обществено развитие при проектиране на образователните цели, е наложително да се дискутират проблемите на съвременните ценности и ценностни ориентации, с оглед анализ на влиянието им върху образователната система.

Целта на настоящото изследване е: да се анализират основните теоретични постановки относно ценностните ориентации и да се предложи вариант на определени елементи от модел на обучение с аксиологическа насоченост в географското образование в гимназиален етап.

Теоретични постановки

Проблемите на ценностите и ценностните ориентации са обект на изследване от философската, социологическата, психологическата и педагогическата литература. Отчитат се различни схващания по отношение на концепции и подходи за същността на понятията „ценност“, „ценностна система“, „ценностна ориентация“, с които в частност се занимава науката аксиология. Педагогическите изследвания тясно се преплитат с философските аспекти на ценностите, анализирани от нея. Аксиологическата насоченост на обучението изисква в основата да се постави ценностната система на учениците като комплексно образование от различни елементи.

Едно от мненията определя *ценностите* като „устойчиво убеждение в това, че от лична или социална гледна точка определен начин на поведение или крайна цел на съществуване е предпочитан пред противоположния начин на поведение или крайна цел на съществуване“ [9, с.124]. Несъмнено ценностите са свързани с начина на поведение и крайната цел на съществуване, но това не изчерпва тяхната същност.

Същевременно авторът класифицира два типа ценности – терминални и инструментални. Терминалните ценности според него представляват предпочитани крайни цели на съществуването. В тази категория той включва ценности като – свобода, равенство, мир и др. Инструменталните ценности, според него, се отнасят до идеални стандарти за начините на поведение като: честен, амбициозен, отговорен и др. Терминалните ценности се обособяват в две подгрупи – социални и личностни. Инструменталните също се разделят на две групи: морални и ценности за компетентност [9]. Мнението на автора се отчита за определяне и подбор на видовете ценности с оглед реализиране целта на настоящото изследване.

Ценностите и свързаните с тях и *ценностни ориентации* изпълняват определени функции като маркират възможните модели на поведение и реализиране на морални връзки при общуването между хората. В съвременното общество този проблем придобива особена актуалност, поради трайно утвърдилите се нравствен дефицит и бездуховност. Свързаните с него девиантно поведение (поведение с отклонение от социалните норми), агресия и автоагресия стават ежедневие в училищната общност и предизвикват тревога сред експерти и родители. По този начин учениците се явяват жертва на деформираната социална среда, в която основните социални потребности от общуване, самоизява, сигурност и любов, които са свързани с традиционните човешки ценности, не се удовлетворяват и насочват учениците към неконтролируеми компенсаторни механизми на реализиране.

Това е доказателство, че съвременното училище е изгубило присъщият му авторитет от периода на възраждането до днес и трябва да се търсят нови възможности за изграждане на позитивни ценностни ориентации и пълноценно духовно-нравствено развитие на подрастващите. Всичко това налага сериозна работа с учениците в периода на училищна възраст за формиране на ценности [5].

При формирането на личността на отделния ученик специално място заема въпросът за развитието на ценностни ориентации, които са в основата на неговото поведение. Училищният дух се създава не само от учителите, като те могат да бъдат модел на подражание само на това, което се включва в личностната им характеристика. Училищният дух се създава и от учениците. Всеки клас се характеризира със своеобразие свързано особеностите и характера на учениците. Между децата се срещат необикновено ярки личности, които могат да се възприемат като „духовно богатство на училището“ [6].

В отговор на посочените предизвикателства в съвременното образователно пространство, е актуална проблематиката за ценностното ориентиране на децата съобразно с общоевропейските тенденции за духовно-нравствено израстване на учениците, но в голяма степен това остава на декларативно равнище. За да се превърне в реална ситуация е необходимо решаването на проблеми свързани със степента на адекватност на системата от ценности, която се проектира в образователната система [2].

За нуждите на изследването се придържаме към тезата, че ценностните ориентации се явяват „съзнателна и устойчива личностна нагласа за избор на определени поведенчески модели съобразно възприетата от субекта ценностна система на йерархия“ [8].

Съвременните изследвания на авторите за ценностите и ценностното развитие на учениците са разностранни. Те са насочени към ценностите в историческото познание [12], ценностите в социално-психологическите изследвания [3], теориите и техниките на ценностна диагностика и възпитание в детско-юношеска възраст [8] и други. Общото при тези изследвания е обединяването около общи цели за усвояване на определено учебно съдържание и формиране на различни ценностни компетенции у подрастващите. Въпреки това, те се различават при анализ на проблемите, които всеки автор поставя и разрешава в своя социокултурен контекст.

В областта на *дидактиката на географията* изследванията сочат, че географската култура е тясно свързана с ценностите. Тя се възприема като способ за преобразуването както на географската среда, така и на хората като формиращи географските ценности. Като основни характеристики на географската култура се определят: научното възприемане на обкръжаващата среда; владенето на езика на географската наука (понятия, термини, принципи, теории, знания); екологичната образованост и екологичното съзнание; развитието на географското мислене;

умението да се разкриват реалните регионални и локални проблеми; формирането на пространствени представи; оценяването и прогнозирането на географски процеси. Географската култура стои в основата на структурирането на съдържанието на съвременното географско образование и има за задача да изгради духовния мир на всеки и да го приобщи към ценностите на световната цивилизация, да формира личността като човек, жител на планетата Земя, човек-гражданин, човек-изследовател, човек с нравствена култура [4].

Освен връзката с географската култура в методическите географски изследвания се отчита и важното влияние на съвременните ценности върху системата на географското образование в средното училище. Това се свързва с промените на ценностната ориентация на обществото, които са предизвикани от динамичните социално-икономически, демографски, политически, етнически и културни процеси. Всички те оказват комплексно влияние върху формиране на поведението и личностните качества на учениците при обучението им по география и икономика. Ето защо въпросът за съвременните ценности и влиянието им върху образователния процес е особено актуален и важен за системата „Обучение по география“ [15].

Обучението по география и икономика има значителен принос за изграждането на морала и етиката на учениците. Въпреки това се обръща недостатъчно внимание на аксиологическата насоченост на географското образование. За нейното реализиране е необходимо да се разнообрази процеса на обучение, да се наблегне на визуалното представяне на учебния материал, да се приложи използването на съвременни технологии, да се разглеждат и анализират примери от ежедневието на децата, като се търси ценностния елемент в тях, за да може да се достигне да ценностната система на всеки ученик.

Учебна документация по география и икономика, свързана с ценностните ориентации

Учебната документация по география и икономика отразява част от основните цели на предучилищното и училищното образование, които имат отношение към ценностните ориентации:

- интелектуално, емоционално, социално, духовно-нравствено и физическо развитие и подкрепа на всяко дете и на всеки ученик в съответствие с възрастта, потребностите, способностите и интересите му;

- съхраняване и утвърждаване на българската национална идентичност;

- придобиване на компетентности за прилагане на принципите за устойчиво развитие;

- придобиване на компетентности за разбиране и прилагане на принципите на демокрацията и правовата държава, на човешките права и свободи, на активното и отговорното гражданско участие;

- формиране на толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозната идентичност на всеки гражданин;

- познаване на националните, европейските и световните културни ценности и традиции [16].

С оглед реализиране на аксиологическа насоченост на географското образование във всеки учебен курс по география и икономика могат да се открият определени съдържателни основи, около които може да се надграждат знанията, уменията и компетентностите на учениците за осмисляне на географски ценности и формиране на ценностни отношения. За да може да се осъществи тази цел е необходимо да се обърне внимание на преките наблюдения и дейности в природата, изследване и опознаване на родния край, работа с географската карта, природо-географски, демографски и културно-исторически изследвания, опазване на околната среда и др.

Въпреки различната структура на старите и нови учебни програми по география и икономика във всички е изведена главна цел, която е определяща за проектиране на ценностните ориентации в обучението по предмета. Главната цел, при старите учебни програми е декомпозирана в четири подцели, ориентирани към основните елементи на учебното съдържание по география – знания, умения, компетентности, модели на поведение и ценности. Това подпомагаше учителите в процеса на своята работа да търсят, разграничават и прилагат изброените елементи на учебното съдържание в процеса на обучение [13].

В новите учебни програми главната цел се обвързва с определени ключови компетентности и географската култура на учениците. За *прогимназиален етап* изведената главна цел се насочва към овладяване на базисни знания, умения и придобиване на ключови компетентности, свързани с формиране на основите на географската култура за заобикалящото пространство на глобално и регионално ниво, като част от общата култура на учениците. Посочва се усвояването на система от географски знания, формиране на умения, модели на разумно поведение в географското пространство и ценности. Към ценностите се отнасят тези, свързани с – интерес към географското знание; светоглед за взаимната връзка между природата и човека, за природата и нейното опазване; нравствено-естетически, насочени към разбиране на някои проблеми на хората в различните континенти и България; за равенство между хората, осъзнаване необходимостта от сътрудничество и уважение между тях.

При учениците в *гимназиален етап* главната цел се свързва с продължаване формирането на географската култура на учениците като част от общата им култура за ориентиране и за разумна дейност в географското пространство на глобално, регионално и национално ниво. Конкретизира се продължаването на процеса за усвояване на система от географски знания, за формиране на умения, модели на разумно поведение в географското пространство и ценности. Към групата на ценностите се включват следните: за интерес към географското знание и опазване на околната среда, които съществуват и в прогимназиален етап, както и нови – за светоглед за системата природа – общество – стопанство; отговорност, толерантност и уважение към културното многообразие от позицията на граждани на България, Европа и света [7, Приложение 9 към чл. 6, ал. 1, т. 9].

Съдържателна основа за формиране на ценностни ориентации в обучението по география и икономика в IX клас

В училищния курс по география и икономика в IX клас се изучава системен курс по обща география с преобладаване на обществено-географското познание. В началото на курса се усвоява учено съдържание за природната структура на Земята, а след това за населението, селищата, политическата и стопанската организация на обществото, географските региони и страни в тях.

Според учебната програма, обучението по география и икономика в IX клас допринася за:

- ✓ Придобиване на умения и навици за самостоятелна работа и географски анализ на съвременните процеси и явления в света;
- ✓ Развиване на познавателните способности на учениците – логическо мислене, наблюдателност, памет, реч и др.;
- ✓ Усвояване на общочовешките ценности;
- ✓ Разширяване на екологичната им култура [10].

В този курс на обучение има голяма възможност за проекции на ценностните ориентации въз основата на *нравствени и екологични ценности*. С оглед възпитателните функции на образователния процес, едни от най-важните ценности са нравствените, които лежат в основата на личностната самооценка и служат за индикатор на духовното развитие. Те образуват мотивационния фонд на учениковата личност и подтикват към приемане или отхвърляне на определени социални ценности.

Същевременно те представляват предпоставка за изграждане на отделната личност и се явяват важно условие за формиране на човешко поведение, съобразено с общоприетите морални норми. По този начин нравствената ценност се явява положително ценностно отношение към общоприетите в дадена обществена ситуация социални ценности при приоритета на моралните такива [14].

Разделите „География на обществото“ и „География на континентите и страните“, предоставят много добри съдържателни основи за формиране на нравствени ценности в процеса на обучение в IX клас. Това се доказва от посочените теми, в които може да се акцентира върху формирането на нравствени ценности при изучаване на разделите в Таблица 1.

Определени съдържателни основи могат да се установят и в темите от раздела „География на природата“. При неговото изучаване на учениците се дава възможност да развият своите

екологични ценности. Целта е те да осъзнаят, че ресурсният потенциал на планетата Земя не е неизчерпаем и неговото безконтролно използване може да доведе до необратими отрицателни последици за живота на хората.

Във връзка с изявата на ценностно отношение на базата на екологичните ценности, е необходимо деветокласниците да разберат, осмислят и оценят действията, които са насочени към разумно използване и естествено опазване на основните географски системи на Земята – атмосферен въздух, хидросфера, педосфера и биосфера (Табл. 1).

Таблица 1.

Видове ценности по теми от учебното съдържание в курса по география и икономика IX клас

НРАВСТВЕНИ ЦЕННОСТИ	
РАЗДЕЛ	ТЕМИ
„География на обществото“	Брой, разпределение и движение на населението на света
	Структура на населението в света
	Селища и урбанизация
„География на континентите и страните“	Регионална география. Европейски регион
	Азиатски регион
	Северноамерикански регион
ЕКОЛОГИЧНИ ЦЕННОСТИ	
„География на природата“	Атмосфера – състав и строеж
	Климатообразуващи фактори – климатични пояси и области
	Хидросфера. Световен океан. Свойства на океанската и морска вода
	Води на сушата. Подземни води
	Езера и блата. Ледници
	Реки
	Педосфера. Биосфера
	Природноресурсен потенциал на Земята
	Глобални проблеми на съвременността. Устойчиво развитие

Съдържателна основа за формиране на ценностни ориентации в обучението по география и икономика в X клас

Учебното съдържание по география и икономика в X клас е свързано с изучаване на системен курс по география на България. В структурно отношение са отразени въпросите за географското положение, природата, населението, селищата, стопанството и географските региони в България.

Обучението по География и икономика в X клас допринася за:

- ✓ По-лесното ориентиране на учениците в пространствените измерения на най-важните природни, демографски, стопански, екологични проблеми на родната страна;
- ✓ За разбирането на необходимостта от интегриране на страната ни в европейското икономическо, политическо и културно пространство;
- ✓ За патриотичното и екологичното възпитание на учениците, за формиране на тяхното национално самосъзнание и светоглед;
- ✓ За по-добро ориентиране, адаптиране и реализиране в съвременното демократично общество, за бъдещо активно гражданско участие в социалния живот на страната [11].

В процеса на формиране на ценности при обучението по география и икономика трябва да се търси логическа връзка за установяване на закономерности между разглежданата проблематика и различните видове идентичност: гражданска, етнокултурна и общочовешка [15]. Това е особено актуално при изучаване на курса по география на България.

Гражданската идентичност може да се възприема като насочена към формиране на идентичността на ученика като гражданин на своята страна и за възпитание на патриотизъм и любов към нея. Етнокултурната идентичност може да се свързва с приобщаване към националната култура и културата на родния край, а общочовешката идентичност – с приобщава към световната история и култура и общочовешките ценности [1].

Пречупени през призмата на географското образование, отделните компоненти на идентичността придобиват конкретни измерения. Когнитивният компонент се свързва с усвояване на знания за: националните символи; националната култура; националните и регионални особености на бита, традициите и обичаите; системата на моралните норми и др.

Емоционално-оценъчният и ценностно-ориентираният компоненти са много близки по своето съдържание, защото се отнасят към сферата на емоциите. Разликата при тях е, че първият е насочен към приемане на ученика, на неговата принадлежност към дадена ценност, етнос, религия, език, традиции и обичаи. Вторият е свързан с изява на позитивно, негативно или противоречиво отношение към неговата принадлежност към изброените примери.

Някои отправни точки на общите насоки на прилагане на разглежданите два компонента могат да се сведат до: уважение към националната история и култура, проява на междуетническа толерантност, притежание на човешко достойнство, общочовешки и национални ценности; приемане на националната идентичност; готовност към равноправно сътрудничество; нетърпимост към различните видове насилие и готовност за противопоставянето му; изява на чувство на патриотизъм и национална гордост; реализиране на морална самооценка и спазване на определени морални норми и др. [15].

Учебното съдържание по география и икономика в X клас също предлага добри съдържателни основи за формиране на патриотични и екологични ценности и тяхната проекция при изява на ценностни ориентации (Табл. 2).

Таблица 2.

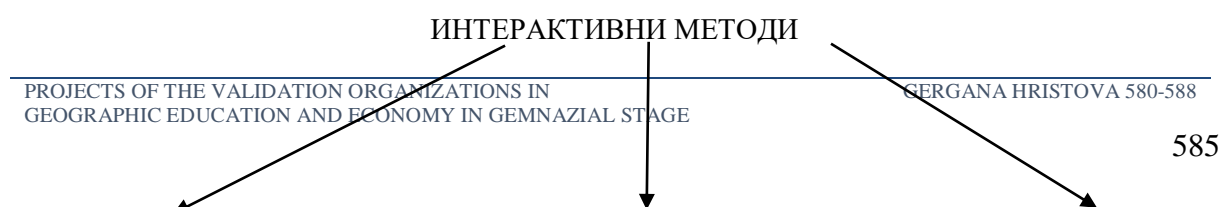
Видове ценности по теми от учебното съдържание в курса по география и икономика X клас

ПАТРИОТИЧНИ ЦЕННОСТИ	
РАЗДЕЛ	ТЕМА
„Население, селища и държавно устройство на България“	Брой и движение на населението
	Структура на населението
	Селищата в България
„Стопанство на България“	Развитие на стопанството в България
ЕКОЛОГИЧНИ ЦЕННОСТИ	
„Природата на България“	Полезни изкопаеми
	Климат на България
	Води на България
	Почви на България
	Растителен и животински свят

Освен установяване на необходимите съдържателни основи, които предлага учебното съдържание по география и икономика за реализиране целта на изследването по предлагане на варианти на определени елементи от модел на обучение с аксиологическа насоченост в географското образование в гимназиален етап, е необходимо да се посочат елементи от педагогическата технология, свързана с модела на обучение.

Те се отнасят до подбор на определени *методи и форми на организация на дейността на учениците*. Приемаме, че освен традиционните методи на обучение са подходящи и интерактивните методи, които способстват за активизиране на процеса на обучение и увеличаване на възможностите за изява на личната позиция на всеки ученик, което е особено важно при формиране на ценностни отношения.

Придържане се към класификацията на интерактивните методи в три групи, посочени на фигура 1.

СИТУАЦИОННИ

- казус
- инцидент
- ролева игра

ДИСКУСИОННИ

- мозъчна атака
- дискусия
- дебат

МЕТОД НА ПРОЕКТИТЕ

Фигура 1. Групи интерактивни методи по Владева, 2016

От разгледаните интерактивни методи в модела на обучение с аксиологическа насоченост в географското образование в гимназиален етап, в следващата таблица са представени интерактивните методи, които биха могли да се приложат в часовете по география и икономика за формиране на ценностни ориентации. Уточнени са следните групи ценности, към формирането на които е насочен модела на обучение за проектиране на ценностните ориентации в обучението по география и икономика в гимназиален етап – *географски, екологични и нравствени ценности.*

Таблица 3.

Методи за формиране на ценности и изява на ценностни ориентации при обучението по география и икономика в първи гимназиален етап

Клас	тема	ценност	методи
9 клас	Глобални проблеми на съвременността. Устойчиво развитие.	Екологични и общочовешки ценности	При разглеждане на екологичните проблеми – <i>казус</i> на тема: Влиянието на човека върху Световния океан. Какви последици ще доведе това за климата на Земята и живота на човека?
9 клас	Регионална география. Европейски регион.	Нравствени; Географски ценности /чрез населението/	При анализ на населението – <i>1 вариант казус</i> – България е част от Европейския регион и в последните години се намира в тежка демографска криза. Вие сте част от управляващите в България, каква демографска политика ще проведете за да решите демографската криза на страната ни? <i>2 вариант дискусия</i> на тема: Възможно ли е и трябва ли да се прекъсне „изтичането“ на млади и високообразовани кадри от Европа?
10 клас	Природо-географски области	Екологични/географски ценности/	Проект на тема: Красивата природа на България – опазване и съхранение.
10 клас	Брой, гъстота, разпределение и движение на населението в България	Патриотични	<i>Дискусия</i> на тема: Кои от постиженията на българската нация ни дават основание да се чувстваме горди, че сме българи? <i>Есе</i> на тема: Бих ли емигрирал от България?
10 клас	Структура на населението	Нравствени	<i>Дебат на тема:</i> За и против брачната институция.
10 клас	Селищата на България	Географски ценности	При разглеждане на селските типове селища – <i>метода INSERT</i>

При реализиране на педагогическия експеримент се очаква де се потвърди доколко предложените методи се ефективни за формиране на ценности и изява на ценностни ориентации,

като може да бъдат предложени и апробирани и други инвариантни модели. При тяхното реализиране се планира организиране на дейността на учениците в групова и индивидуална форма.

В заключение може да се формулират следните *изводи*:

- С оглед определяне на образователните приоритети на съвременния етап на развитие на образователната система е важно изследването на ценностните ориентации и свързаните с тях ценности.

- Те изпълняват важни функции като определят възможните модели на поведение и реализиране на морални връзки при общуването в системата на училищното образование и извън нея.

- Въпреки наличието на научни изследвания в областта на ценностите и ценностното развитие, не е достатъчно добре изяснено мястото на ценностите в географското образование с оглед на засилване на неговата аксеологическа насоченост.

- Съвременната нормативна база в сферата на обучението в средното училище, включително и това по география и икономика, предлага добри нормативни възможности за проектиране на варианти за реализиране на обучение с аксеологическа насоченост.

- Във всеки учебен курс по география и икономика могат да се открият определени съдържателни основи, около които може да се надграждат знанията, уменията и компетентностите на учениците за осмисляне на географски ценности и формиране на ценностни отношения.

- Установяват се определени съдържателни основи за формиране на ценностни ориентации в обучението по география и икономика в първи гимназиален етап.

- Предлага се вариант на определени елементи от модела на обучение с цел реализиране на аксеологическа насоченост в географското образование в гимназиален етап, като при неговата апробация се очаква да се потвърди степента на ефективност.

References:

1. Asmolv, A., **2008**: Strategiya sotsiokulturnoi modernizatsii obrazovaniya: na putik preodoleniyu krizisa identichnosti i postroeniya grazhdanskogo obshtestva. //Voprosy obrazovaniya, №1, s. 65-86.
2. Boyadzhieva, P., **1985**: Kakvo mozhe da ni dade obrazovaniето. S.
3. Chavdarova, V., **2008**: Tsennostite i tsennostnite orientatsii vav fokusa na savremennite teoretichni i prilozhni sotsialno-psihologicheski izsledvaniya. //V. Tarnovo, s. 112-146.
4. Dermendzhieva, S., **2010**: Savremennoto obrazovanie v Balgariya i geografskata kultura. //Sb. 25 godini Pedagogicheski fakultet, V. Tarnovo, s. 90-95.
5. Georgieva, R., **2016**: Formirane na tsennostni orientacii u uchenitsite v nachalното uchilishte chrez obuchenieto po religiya, S.
6. Lavcheva, V., **2013**: Prilagane na tsennostniya podhod pri formuliraneto na vaspitatelnite tseli v uchilishte. //Spisanie na Sofiiskiya universitet za obrazovatelni izsledvaniya, №2, s. 52-58.
7. Naredba № 5 ot 30. 11. **2015**: Za obshtoobrazovatelната podgotovka. //DV, br. 95/08.12.2015
8. Nikolaeva, S., **2000**: Lichnostta na tsennosten krastopat. Teorii i tehniki na tsennostnata diagnostika i vaspitanie v detsko-yunosheska vazrast., S.
9. Rokich, M., **1973**: Priroda chelovecheskih tsennostei, M.
10. Uchebna programa po geografiya i ikonomika za 9 klas, **2015**: https://www.mon.bg/upload/12237/UP_GEO_9kl_36.pdf (20.11.2018)
11. Uchebna programa po geografiya i ikonomika za 10 klas, https://www.mon.bg/upload/2834/geo_10kl_n.pdf (20.11.2018)
12. Velikov, V., **2017**: Problemat za tsennostite v istoricheskoto poznanie. Ponyatiya, tsennosti, promeni. //Sb. Istoriyata: vreme i realnosti., Faber, V. Tarnovo, s. 57-73

13. Vladeva, R., P. Ruseva, **2014**: Za nysakoi problemi na prehoda ot nachalen kam progimnazialen etap v obuchenieto po geografija i iekonomika v SOU.//Sb. Treta mezhdunarodna konferentsiya „Geografski nauki i obrayovanie“, Shumen, s. 239-249.
14. Vladeva, R., **2015**: Vazmozhnosti za formirane na tsennosti v geografskoto obrazovanie v izvanklasna sreda.//Sb. Yubileina mezhdunarodna nauchna konferentsiya 50 godini Velikotarnovski universitet „Sv. sv. Kiril I Metodiy“, V. Tarnovo., s. 268 -274.
15. Vladeva, R., **2016**: Savremenni aspekti na sistemata „Obuchenie po Geografija“, UI, „Episkop Konstantin Preslavski“, Shumen.
16. Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie, **2015** //DV, br. 79/13.10.2015